

ВИЗНАЧЕННЯ РЕСУРСІВ ДЛЯ СТВОРЕННЯ РЕЗЕРВІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ СТІЙКОСТІ ПІДПРИЄМСТВ

Розглядаються методологічні аспекти визначення ресурсів для створення резервів забезпечення економічної стійкості підприємств на протязі їх життєвого циклу функціонування. Приведена оцінка ефективності витрат на створення резерву для забезпечення економічної стійкості підприємств

Актуальність теми. Трансформаційні процеси в економіці України, прискорення змін та нестабільність економічного середовища, зростання рівня конкуренції, насиченість вітчизняного ринку високотехнологічною і науковомісткою промисловою продукцією зумовлюють об'єктивну необхідність створення умов для поступального розвитку та забезпечення стійкого функціонування вітчизняного виробництва. Динамічне довгострокове забезпечення економічної стійкості промислових підприємств в цілому можливе лише за рахунок цілеспрямованих, усвідомлених дій, що мають носити стратегічний і програмний характер. У зв'язку з цим забезпечення поступального розвитку та перехід до етапу практичної реалізації довгострокового стійкого функціонування промислового виробництва є для національної економіки стратегічною метою.

Звичайно, підвищення стійкості підприємств пов'язане із значними витратами трудових і матеріальних ресурсів на всіх стадіях їхнього життєвого циклу: від створення до ліквідації. Звідси – важливість реалізації в процесі вирішення задачі управління економічною стійкістю визначення необхідних ресурсів для забезпечення економічної стійкості підприємств.

Формування витрат для забезпечення економічної стійкості промислових підприємств відрізняється складністю, яка обумовлює чисельні проблеми діагностики показників, аналізу рівня і динаміки стійкості по факторам, визначення рівня рентабельності. До цих проблем відносяться: аналітичне моделювання узагальнюючого показника економічної стійкості виробництва; диференціація процедур виміру і оцінки динаміки стійкості виробництва з розробкою набору правил останньої процедури; уніфікація класифікації факторів стійкості та створення методики елімінування зовнішніх факторів; визначення ступеню реальності резервів та уточнення трактувань самого поняття “резерв”; розробка методики перевірки на відсутність подвійного рахунку при їх визначенні; формування вихідних положень та методик діагностики стійкості виробництва в системах управління; розробка принципів оцінки стійкості управлінських рішень; впровадження та аналіз прийомів прогнозування в цілях ліквідації розриву між вихідною інформацією і станом виробництва; розробка правил приведення до зіставлення вихідної інформації за порівнюваними варіантами; створення робочих прийомів для визначення реакції показників стійкості на дію окремих факторів; підвищення динамічності аналізу шляхом включення до його складу оцінки відхилень тих чи інших показників по внутрішнім річним календарним періодам; створення методик динамічної діагностики і удосконалення спеціальних прийомів виділення впливу окремих факторів на стійкість виробництва на основі математичного аналізу функцій кількох змінних та економіко-статистичних методів, удосконалення нормативної бази стосовно різних видів аналітичних розрахунків і задач.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання, що пов'язані з витратами для забезпечення економічної стійкості підприємств розглядалися в роботах В.Е. Олександрової, Г.П. Іванова, С.І. Архирєєва, В.П. Астахова, В.К. Барановського, І.Т. Балабанова, В.А. Василенка, Т.А. Грамотенка, Б.М. Данилишина, А.В. Козаченко, Л.О. Лігоненко, Т.Е. Унковської [1-12]. Проведений аналіз робіт вказаних вище авторів дозволяє зробити висновок про наявність різних підходів до визначення витрат для забезпечення стійкого функціонування підприємств. Практично відсутні дослідження з диференціації витрат на забезпечення стійкого функціонування підприємств на різних стадіях їх життєвого циклу, визначення критеріїв для оцінки витрат на забезпечення економічної стійкості підприємств.

На підставі дослідження публікацій, присвячених проблематиці виділення ресурсів для забезпечення економічної стійкості підприємств, можна зробити висновок про актуальність теми статті та важливість розширення меж наукових пошуків задля формування практичних рекомендацій щодо оптимізації ресурсів для забезпечення стійкого функціонування підприємств в умовах нестабільного ринкового середовища.

Мета дослідження полягає у висвітленні змісту та специфіки витрат для забезпечення довгострокової економічної стійкості підприємств, а також в обґрунтуванні критеріїв оцінки цих витрат на різних стадіях життєвого циклу підприємств.

Виклад основного матеріалу дослідження. Визначення витрат для забезпечення економічної стійкості промислових підприємств повинно ґрунтуватись на наступних трьох принципах: а) витрати для забезпечення економічної стійкості є невід'ємною частиною загальної системи показників ефективності і прибутковості функціонування підприємств; б) стійкість промислового підприємства впливає на їх ефективність і прибутковість, а також на життєву стійкість по відношенню до конкурентів; в) прийняття рішень щодо визначення витрат для забезпечення економічної стійкості функціонування підприємств здійснюється виходячи із системного підходу на основі встановлених методів визначення економічної ефективності інвестицій.

Розробка і вдосконалення методів визначення витрат для забезпечення економічної стійкості дає змогу забезпечити ефективне їх впровадження в практику, що в кінцевому рахунку буде сприяти розвитку методів управління економічною стійкістю підприємств.

Витрати для забезпечення економічної стійкості мають не тільки рівні права на існування з іншими економічними і техніко-технологічними показниками, але і в більшості випадків є більш інформативними з точки зору оцінки економічної стратегії.

На основі вивчення літературних джерел і дослідження роботи підприємств Житомирської області можна сформулювати вимоги до витрат для забезпечення економічної стійкості промислових підприємств: 1) врахування зовнішнього середовища, під яким розуміються споживачі продукції підприємства, оточуюче ринкове середовище; 2) до витрат забезпечення економічної стійкості підприємств повинні входити показники, які характеризують як безпосередньо саме підприємство, так і пов'язані з його стійкістю економічні показники зовнішнього середовища; 3) система економічних показників стійкості промислових підприємств повинна включати облік витрат інвестицій, пов'язаних зі стадіями життєвого циклу підприємств. Витрати інвестицій розглядаються значно ширше, чим просто створення резервних потужностей. Сюди повинні бути віднесені склади сировини, матеріалів, проміжного продукту, палива та інших, а також склади цільового продукту, канали розподілу і доставка його до споживачів і ряд інших факторів; 4) диференціація витрат, які відносяться до різних стадій життєвого циклу промислових підприємств (стадій створення, експлуатації, вдосконалення). Ця вимога мотивується тим, що витрати в залежності від названих періодів по-різному реалізуються в об'єктах і характеризуються різним економічним змістом.

Одночасно слід враховувати наявність загальних витрат для забезпечення економічної стійкості промислових підприємств, які охоплюють як стадію створення, так і стадію експлуатації підприємств, наприклад, для мінімізації економічного збитку від зниження стійкості промислових підприємств.

Викладені вимоги до витрат забезпечення економічної стійкості промислових підприємств дозволяють привести її у вигляді, показаному в табл. 1 та 2.

Таблиця 1. Витрати на забезпечення економічної стійкості промислових підприємств на різних стадіях їхнього життєвого циклу

Об'єкт витрат	Стадії життєвого циклу промислового підприємства		
	Створення (організація)	Експлуатація	Вдосконалення
Техніко-технологічна система	Витрати на забезпечення стійкості системи, витрати на створення резервів	Витрати на підтримання стійкості підприємства	Витрати на технічне переозброєння і реконструкцію підприємства
Організаційна система	Витрати на забезпечення оптимального рівня ритмічності роботи підприємства і раціонального використання календарного фонду часу	Витрати на підтримання оптимального рівня ритмічності і раціонального використання календарного і робочого фонду часу	Витрати на використання резервів календарного фонду часу
Економічна система	Витрати на забезпечення продуктивності і прибутковості	Витрати на підтримання необхідного рівня продуктивності і прибутковості	Витрати на використання резервів росту продуктивності і прибутковості
Фінансова система	Витрати на забезпечення фінансової стійкості і ефективності інвестицій	Витрати на підтримання необхідного рівня фінансової стійкості і ефективності інвестицій	Витрати на резерви підвищення рівня фінансової стійкості і ефективності інвестицій
Соціальна система	Витрати на забезпечення життєвих стандартів	Витрати на підтримання життєвих стандартів	Витрати на підвищення життєвих стандартів

Таблиця 2. Критерії для оцінки витрат для забезпечення економічної стійкості промислових підприємств на різних стадіях їхнього життєвого циклу

Об'єкти витрат	Стадії життєвого циклу промислового підприємства		
	Створення (організація)	Експлуатація	Вдосконалення
1	2	3	4
Техніко-технологічна система	Проектна стійкість підприємства	Експлуатаційна стійкість підприємства	Ріст експлуатаційної стійкості підприємства
Організаційна система	Пропорційність суміжних виробничих підрозділів	Рівень ритмічності роботи виробничої системи, рівень використання календарного і робочого фонду часу	Ріст рівня ритмічності і використання календарного і робочого фонду часу
Економічна система	Конкурентоспроможність суміжних виробничих підрозділів	Рівень продуктивності і прибутковості	Ріст рівня прибутковості і продуктивності
Фінансова система	Ефективність використання інвестицій	Рівень фінансової стійкості	Ріст рівня фінансової стійкості
Соціальна система	Техніка безпеки, умови оплати і охорони праці	Рівень життєвих стандартів	Підвищення рівня життєвих стандартів

Система приведених критеріїв (табл. 2) не претендує на універсальність. Для конкретних промислових підприємств, вона буде мати свої особливості побудови і складатися із властивих їй елементів.

Витрати на забезпечення економічної стійкості на стадії створення промислового підприємства. Під стадією створення промислового підприємства розуміється сукупність етапів планування і проектування системи, її організація і здача в експлуатацію.

На величину стійкості промислового підприємства, впливають відповідні резерви у ланцюгах промислових підприємств, які створюються на різних стадіях життєвого циклу. Під резервами промислових підприємств розуміються додаткові засоби і можливості, поверх мінімально необхідних для виконання заданих функцій. Різновидності промислових підприємств і розв'язуванні ними задачі передумовлюють і різноманітні види резервів, причому це різноманіття може мати місце навіть для однієї і тієї ж системи при вирішенні однієї певної задачі.

Сам термін "резерв" говорить про те, що підприємство володіє надлишком якої-небудь властивості, яка дає змогу вирішувати задачу з більшою надійністю. Цей надлишок може складатися з додаткового, понад мінімально необхідної кількості або надійності елементів виробничої системи, кількості часу, відпущеного на розв'язування задачі, кількості функцій системи та ін. В зв'язку з цим, необхідно розглядати елементний, структурний, функціональний і ряд інших видів резервів.

Оцінити ефективність витрат на створення резерву можна визначити за формулою:

$$E_p = \frac{\Delta C}{B_p}, \quad (1)$$

де E_p – ефективність витрат на створення резерву; B_p – величина дисконтованих витрат на створення резерву; ΔC – підвищення стійкості підприємства в результаті створення резерву.

Стійкість, в даному випадку, може вимірюватись будь-якою характеристикою: коефіцієнтом технічного використання, ймовірністю безвідмовної роботи, параметром потоку відмовлень, середнім терміном відновлення системи та інше в залежності від особливостей підприємств і від направлення організаційно-технічних заходів на підвищення стійкості.

Економічні показники стійкості на стадії експлуатації підприємства. Під стадією експлуатації промислового підприємства розуміється весь період його ефективного, прибуткового і стійкого функціонування від моменту пуску в експлуатацію і до періоду його модернізації (реконструкції і технічного переозброєння), обумовленого втратою економічної стійкості та конкурентоспроможності.

Втрата економічної стійкості може приймати наступні форми:

а) економічний або моральний знос, який визначається впровадженням в експлуатацію або більш ефективних виробничих систем, або виробничих систем з меншими витратами на одиницю кінцевого продукту;

б) технічний знос, що визначається нездатністю даного підприємства задовольняти підвищений рівень вимог до його кінцевого продукту (по конкурентоспроможності, якості та ін.);

в) соціальний знос, який виникає у випадку, коли дане підприємство не відповідає підвищеним вимогам соціальних і життєвих стандартів (рівень оплати праці, тяжкість праці, непрестижність праці та ін.);

г) екологічний знос, який має місце у випадку, коли дана система не відповідає новим нормативам з охорони навколишнього природного середовища;

д) фізичний знос, обумовлений явищами старіння, руйнування, зносу елементів і частин промислового підприємства.

Останній вид зносу характеризує граничний стан підприємства, при якому подальша його експлуатація повинна бути за умов удосконалення на основі реконструкції і технічного переозброєння або ліквідована із-за неусувних порушень вимог безпеки, неусувного

зниження техніко-технологічних параметрів за встановлені межі, неусувного зниження порогу рентабельності, неусувного зниження ефективності експлуатації нижче допустимого або необхідності проведення середнього чи капітального ремонту, неусувне зниження конкурентоспроможності по відношенню до конкурентів.

Приведене визначення не в повній мірі відповідає вимозі служити "межею" періоду нормальної експлуатації підприємства, так як, по-перше, враховує тільки фізичний знос і, по-друге, передбачає виправлення наслідків фізичного зносу шляхом ремонтних робіт. Тому, межею періоду нормальної експлуатації слід приймати стан, який включає чотири перших види зносу і неусувну частину фізичного зносу, а також неусувне відновлення конкурентоспроможності по відношенню до конкурентів.

Результат такого підходу – можливість коректно визначити інтервал часу або період функціонування підприємства, що відноситься до періоду нормальної експлуатації, і оцінити характеризуючі його економічні показники стійкості. При цьому ці показники будуть визначатися системою витрат на підтримку і відновлення заданого рівня стійкості підприємства, включаючи всі види реконструкції та технічного переозброєння та всі види ремонтів.

Витрати на підтримання і відновлення стійкості промислового підприємства. Комплекс заходів по відновленню працездатності технічної системи підприємства або відновленню її ресурсів здійснюється за допомогою ремонтів. Ремонт, періодичність і об'єм якого регламентується нормативно-технічною документацією на технічну систему, розглядається як плановий, який включає капітальний, середній і поточний ремонти. Ремонт технічних систем, який здійснюється без попереднього призначення, називається неплановим. До нього відноситься ремонт технічної системи, який виконується для відновлення її працездатного стану після відмови.

Таким чином, на стадії експлуатації, підтримання і відновлення стійкості підприємства здійснюється шляхом виконання двох видів технічного обслуговування: планових і непланових ремонтів (відновлення після відмови). Їх економічні параметри, включаючи втрати від відмовлень, і будуть визначати економічні показники стійкості виробничої системи на стадії експлуатації.

Середня вартість технічного обслуговування (ремонт) технічної системи представляє собою математичне очікування вартості одного технічного обслуговування (ремонт) даного виду за певні періоди експлуатації. Ця характеристика містить витрати, які обумовлені: конструкцією і технічним станом системи; організацією і технологією її технічного обслуговування (ремонтів); матеріально-технічним забезпеченням; кваліфікацією персоналу; умовами оточуючого середовища і т.ін. Із приведеного визначення даного показника стійкості видно, що крім витрат на виконання роботи або підтримання та відновлення працездатності технічної системи він містить також інформацію про періодичність виконання таких робіт, тобто при визначеному циклі технічного обслуговування або ремонту. Інакше кажучи, цей показник характеризує величину витрат на технічне обслуговування або ремонт в одному циклі.

В розрахунках, особливо при порівняльному аналізі, часто використовується такий економічний показник, як питома сумарна вартість технічного обслуговування (ремонт) в розрахунку на одиницю часу роботи або функціонування технічної системи. Модифікація цієї економічної характеристики може визначатись як відношення сумарних витрат на технічне обслуговування (ремонт) за певний період часу до об'єму випуску цільового продукту, виробленого технічною системою за той же період. При цьому важливо забезпечити менеджерів в достатньому об'ємі інформацією для вирішення таких важливих експлуатаційних задач стійкості технічної системи, як встановлення оптимальних циклів технічного обслуговування, ремонтних циклів, строків служби до списання (довговічності) і об'ємів робіт з технічного обслуговування та ремонту. Сюди відноситься задача встановлення оптимальних об'ємів і номенклатури запасних частин, інструментів, пристосувань і матеріалів, необхідних для виконання технічного обслуговування і ремонтів, а також задача вибору оптимальних засобів технічного обслуговування і ремонтів.

Необхідно враховувати і ту обставину, що ці резерви не призводять до пропорційного росту продуктивності підприємства, а коефіцієнт їх використання може бути незначним.

Економічний механізм управління резервами як складовий елемент системи управління економічною стійкістю повинен базуватися на витратах на створення та експлуатацію резервів підприємства.

Поточні витрати на експлуатацію резервів промислового підприємства. Даний показник відображає витрати на забезпечення функціонування, тобто на експлуатацію резервів промислового підприємства, включаючи технічне обслуговування і всі види ремонтів.

Справа в тому, що часто інвестиції в резервне обладнання і устаткування здійснюються в період створення підприємства, а експлуатаційні витрати здійснюються безпосередньо в період експлуатації, отже, при оцінці економічного показника стійкості повинна враховуватись тільки певна частина витрат на експлуатацію, наприклад, по долі часу або по об'єму випуску відповідної продукції.

Економічний показник стійкості для даного випадку може бути визначений як величина витрат на експлуатацію резервів підприємства по слідкуючій формулі:

$$\hat{A}_{\dot{a}\dot{o}} = \hat{E}_{\dot{a}\dot{o}} \cdot \hat{A}_{\dot{o}\dot{i}} + (\hat{A}_{\dot{o}\dot{c}\dot{o}} - \hat{A}_{\dot{o}\dot{c}\dot{o}}) \cdot \Delta \dot{A}, \quad (2)$$

де B_{ep} – витрати на експлуатацію резервів підприємства; $\hat{E}_{\dot{a}\dot{o}}$ – коефіцієнт використання резервів для компенсації недовипуску продукції при відмові техніко-технологічної системи на одиницю продукції; $\hat{A}_{\dot{o}\dot{i}}$ – умовно-постійна частина поточних витрат на резервне обладнання, не залежно від об'єму випуску продукції; $\hat{A}_{\dot{o}\dot{c}\dot{o}}$ і $\hat{A}_{\dot{o}\dot{c}\dot{o}}$ – питомі умовно-змінні поточні витрати відповідно резервного обладнання і функціонуючого на одиницю продукції; $\Delta \dot{A}$ – об'єм продукції, випущеної резервними потужностями, для компенсації недовипуску продукції підприємством на протязі року.

Економічний показник стійкості може бути одержаний також у вигляді ефективності поточних витрат на експлуатацію резервів промислового підприємства, виходячи із:

а) об'єму випущеної резервної продукції:

$$\hat{A}_{\dot{i}\dot{a}\dot{o}} = \frac{\Delta \dot{A}}{\hat{A}_{\dot{a}\dot{o}}}, \quad (3)$$

б) зменшення збитків:

$$\hat{A}_{\dot{i}\dot{a}\dot{o}} = \frac{\Delta C_{\dot{a}\dot{o}}}{\hat{A}_{\dot{a}\dot{o}}}, \quad (4)$$

де $\hat{A}_{\dot{i}\dot{a}\dot{o}}$ – ефективність поточних витрат на експлуатацію резервів; $\Delta C_{\dot{a}\dot{o}}$ – зменшення збитків від відказів за рахунок використання резервів промислового підприємства; B_{ep} – витрати на експлуатацію резервів.

Інтегральним показником економічної стійкості промислового підприємства можна рекомендувати інтегральний показник економічної стійкості:

$$\hat{E}_s = \frac{\dot{A}_s - \dot{A}_0}{\dot{A}_0}, \quad (5)$$

де $\hat{E}_s$ – інтегральний показник економічної стійкості підприємства; $\dot{A}_s$ – фактичний об'єм випуску продукції за оцінюваний період; $\dot{A}_0$ – порогове значення об'єму випуску продукції за той же період, при якому відшкодовуються умовно-постійні і змінні витрати на виробництво продукції.

Виходячи з цього, економічна стійкість підприємства є функцією від об'єму продаж (виручки), рівня постійних і рівня змінних витрат:

$$\hat{A}_n = f(\hat{A}_r, \hat{A}_r, \hat{A}_c), \quad (6)$$

$\hat{A}_n$ – економічна стійкість підприємства; $\hat{A}_r$ – об'єм продажу продукції; B_n, B_z – відповідно постійні та змінні витрати.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Сьогодні забезпечення довгострокової економічної стійкості промислових підприємств неможливе без змістовно-орієнтованого формування та раціонального використання ресурсів для створення резервів виробничої системи на всіх стадіях її життєвого циклу. Виходячи із об'єктивної необхідності забезпечення довгострокової економічної стійкості в умовах нестабільного ринкового середовища необхідно здійснювати подальший пошук шляхів оптимізації резервів виробничих систем, що сприятиме підвищенню ефективності та прибутковості промислових підприємств.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Александрова В.Е.* Экономический рост и окружающая среда / В.Е. Александрова. – Донецк: ИЭП НАНУ, 1996. – 158 с.
2. Антикризисное управление: от банкротства – к финансовому оздоровлению: [под ред. Г.П. Иванова]. – М.: Закон и право, ЮНИТИ, 1995. – 320 с.
3. *Архиереев С.И.* Трансакционные издержки и неравенство в условиях рыночных трансформаций: монография / С.И. Архиереев. – Х.: Бизнес-Информ, 2000. – 283 с.
4. *Астахов В.П.* Анализ финансовой устойчивости фирмы и процедуры, связанные с банкротством / В.П. Астахов. – М.: Ось – 89, 1995. – 80 с.
5. *Барановский В.К.* Концепция перехода Украины на модель устойчивого развития / В.К. Барановский // Экономика Украины. – 2001 – № 7. – С. 78-83.
6. *Балабанов И.Т.* Основы финансового менеджмента: как управлять капиталом? / И.Т. Балабанов. – М.: Финансы и статистика, 1995. – 384 с.
7. *Василенко В.А.* Менеджмент устойчивого развития предприятий: монография / В.А. Василенко. – К.: Центр учебной литературы, 2005. – 648 с.
8. *Грамотенко Т.А.* Банкротство предприятий: экономические аспекты. / Т.А. Грамотенко. – М.: ПРИОР, 1998. – 176 с.
9. *Данилишин Б.М.* Сталий розвиток України: реалії і проблеми / Б.М. Данилишин // Проблеми сталого розвитку України. – К.: БМТ, 2000. – 402 с.
10. *Козаченко А.В.* Экономическая безопасность предприятия: сущность и механизмы обеспечения: монография / А.В. Козаченко, В.П. Пономарев, А.Н. Ляшенко. – К.: Либра, 2003. – 280 с.
11. *Лігоненко Л.О.* Антикризисное управління підприємством: теоретико-методологічні засади та практичний інструментарій / Л.О. Лігоненко. – К.: Київський нац. торг.-екон. ун-т, 2001. – 580 с.
12. *Унковская Т.Е.* Финансовое равновесие предприятия / Т.Е. Унковская. – К.: Генеза, 1997. – 326 с.